

Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet

Muzaffer Ertuğrul | 0000-0003-0177-9776 | muzaffertugrul@gmail.com

Dr. | Milli Eğitim Bakanlığı | Balıkesir, Türkiye

ROR : 00jga9g46

Öz

İnsan psikolojik olarak başkasını etkileyen ve başkasından da etkilenen bir varlıktır. Herkesin ağladığı bir ortama giren birinin ağlaması ya da herkesin güldüğü bir ortamda bulunan birinin gülmesi doğaldır. Aynı ortamda bulunan insanlar arasında gerçekleşen bu doğal etkilenme, aynı mürşide intisap eden ve aynı mürşidin sohbetine giden müritler arasında da gerçekleşir ki buna tasavvuf ıstılahında hal transferi adı verilir. Hal transferi, mürşidin manevi halinin ve güzel ahlakının müritlerin haline ve ahlakına yansımalarıdır. Hal transferi olarak ifade edilen bu yansıma birliktelikle yani aynı mekânı ve zamanı paylaşmakla daha kolay gerçekleşir. Bu birlikteliği sağlayan uygulamaya da tasavvufta sohbet adı verilir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in eğitim metodu olan sohbet, mürşidin belli periyotlarla müritleriyle buluşup beraber vakit geçirdiği bir ritüeldir. Sohbetin asıl maksat zihni bilgi edinmek değil sohbeti yapan mürşidin (veya hal ehli bir müridin) manevi halinden kalbî bakımdan istifade etmektir. Bu nedenle sohbet, bilgi edinme yöntemi olarak kullanılan vaaz ve konferanstan farklı bir yöntemdir. Fakat müritlerin bir kısmı sohbeti hal transfer yöntemi olarak değil de bilgi edinme yöntemi olarak algıladığı için sohbetten kalbî olarak gereği gibi istifade edememektedir. Bu nedenle sohbeti bilgi edinme yöntemi olarak değil hal transfer yöntemi olarak kullanan mürşitlerin sohbet tarzı ve usulünün ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Sohbeti hal transfer yöntemi olarak etkin bir şekilde kullanan ve müritlerini sohbetle yetiştirmeye gayret eden mürşitlerden biri de Nakşibendî ekolüne bağlı olan Adanalı Mahmud Sami Ramazanoğlu'dur (1892-1984). Son devrin önde gelen tasavvufî simalarından olan Sami Efendi, Kelâmî Dergâhı şeyhi Muhammed Esad Erbilî'den (1847-1931) irşat icazeti almıştır. Manevi hal sahibi bir mürşid-i kâmil olan Sami Efendi, aynı zamanda Dârülfünun mezunu bir İslam hukukçusudur. Fakat ilmi çalışmalarından ziyade tasavvufî faaliyetlere ağırlık vermiş, kitap telif etmekten ziyade insan yetiştirmeye gayret etmiştir. Haftalık ve aylık düzenli sohbetler yaparak müritleriyle beraberlik için her fırsatı değerlendirmiştir. Yaptığı ziyaretlerde ve seyahatlerde müritleriyle sohbet halinde olmayı arzu etmiştir. Fırsat buldukça birkaç kişilik küçük gruplarla veya büyük topluluklarla sohbet halkası kurmuştur. Ayrıca müritlerinin de kendi aralarında sohbet halkası kurmalarını teşvik etmiştir. Böylece mürşit ile müritler arasındaki ve müritlerin kendi aralarındaki etkileşimi en üst düzeye çıkarmaya çalışmıştır. Çünkü sohbet vasıtasıyla kurulan bu iletişim ve etkileşim hal transferi açısından çok önemlidir. Bu makalede Mahmud Sami Ramazanoğlu hakkında yapılan diğer çalışmalardan

istifadeyle onun sohbet tarzı ve sohbele verdiği önem üzerinde durulmuş, tasavvuf açısından önemli olan hal transferi ve sohbet kavramları açıklanmış ve tabakatlarda nakledilen sufiler arasında yaşanmış hal transferi olaylarına örnekler verilmiştir. Böylece tasavvufi sohbetler yoluyla gerçekleştirilen buluşmalarda asıl maksadın mürşidin manevi halinden müritlerin istifade etmesi olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Nakşbendiyye, Sohbet, Hal Transferi, Mahmud Sami Ramazanoğlu.

Atıf Bilgisi

Ertođrul, Muzaffer. "Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transfer Yöntemi Olarak Sohbet". *Yakın Dođu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (Aralık 2024), 883-909. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.19>

Geliş Tarihi	26.09.2024
Kabul Tarihi	25.12.2024
Yayım Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Sohbah As a Method of Hal Transfer in Mahmud Sami Ramazanoğlu's Understanding of Sufism

Muzaffer Ertuğrul | 0000-0003-0177-9776 | muzaffertugrul@gmail.com

Dr. | Ministry of National Education | Balıkesir, Türkiye

ROR : 00jga9g46

Abstract

Human being is a being that affects others and is affected by others. A person is affected by the person he/she is with or by the environment in which he/she is surrounded. It is natural for a person who enters an environment where everyone is crying to cry or feel sad or for a person who is in an environment where everyone is laughing to laugh or smile. This influence can be good or bad. One of the aims of sufism is to ensure that this influence is in a good direction. In order for this influence, which is called hal transfer, to be in a good direction, the disciple must be with his own murshid or with righteous people who have reached perfection, which is already Allah's command. This togetherness is also realised through a ritual called sohbah, in which sufis meet at certain periods. Sohbah is also the Prophet's method of education. He educated his Ashab through sohbah. The aim of the sohbah is not to gain information, but to benefit from the spiritual hal of the murshid and ultimately to realise the transformation of the soul in a good direction. Therefore, a sohbah is different from a conference or a sermon, which are methods of acquiring information, and should be perceived as such. However, some of the sufis perceive the sohbah as a method of acquiring information rather than as a method of transferring the hal, so they cannot benefit from the sohbet as they should. When he attends a murshid's sohbah, he tries to retain the words of the murshid rather than benefiting from his hal, and after a while he does not go to the sohbah with the excuse that he has not heard anything new. For this reason, it is important to foreground the sohbah style of murshid who use sohbah not as a method of acquiring information but as a method of transferring hal. Mahmud Sami Ramazanoğlu, a member of the Naqshbandi order, was one of the murshid who used sohbah effectively as a method of hal transfer and tried to train his disciples through sohbah. Sami Efendi, one of the prominent figures of the last period in the field of sufism, received his ijzat from Muhammad Asad Erbilî, the sheikh of the Kelâmî Dargah. Sami Efendi, a sheikh with a spiritual hal, was also an Islamic lawyer. However, he concentrated on mystical activities rather than scientific studies. He endeavoured to train dervishes rather than writing books. He looked for opportunities to be with his disciples by making regular weekly or monthly sohbahs. He constantly held sohbahs with his disciples in the places he visited and while travelling. At every opportunity, he established a sohbah circle with small groups of one or two people or with large groups. Thus, he endeavoured to maximise the interaction between the sheikh and the dervish. Because this communication and interaction established through chat is important in terms of hal transfer. In this study,

with the benefit of other studies on Mahmud Sami Ramazanoğlu and differently, his style of sohbah and attach importance to sohbah have been emphasised. In addition, the concepts of hal transfer and soh sohbah, which are important in terms of sufism, are explained. In addition, the events of hal transfer between sufis were exemplified.

Keywords

Sufism, Naqshbandiyya, Sohbah, Hal Transfer, Mahmud Sami Ramazanoglu.

Citation

Ertuğrul, Muzaffer. "Sohbah As a Method of Hal Transfer in Mahmud Sami Ramazanoğlu's Understanding of Sufism". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 10/2 (December 2024), 883-909. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.19>

Date of Submission	26.09.2024
Date of Acceptance	25.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Nefsi tezkiye ve ruhu tasfiye yöntemi olarak tanımlanan tasavvufun temel esaslarından biri de hal transferidir. Hal transferi lafzı, manevî olarak olgunlaşmış müşitlerin kemal halinin henüz olgunlaşmayan ama kemale erme yolunda çaba sarf eden müritlerin halini müspet yönde etkilemesi manasında kullanılmaktadır. Manevi olarak bu müspet yöndeki etkilenme durumu tasavvuf literatüründe insibağ ve in'ikas terimleriyle de ifade edilmektedir. İnsibağ müridin müşidinin manevi rengine boyanması; in'ikas ise müşidin manevi halinin müridin haline aksetmesi ve yansması anlamına gelmektedir.

Tasavvufi hayatta müridin manevi gelişimi için çok önemi olan hal transferi, tasavvufun temel ritüellerinden biri olan sohbet yoluyla daha kolay gerçekleşmektedir. Sohbet, sadece müritlerin müşitleriyle veya birbiriyle buluşmasından, yiyip içip hal hatır sormasından, karşılıklı konuşmasından ve okunanları veya söylenenleri dinleyip ilmini artırmasından ibaret bir faaliyet değildir. Sohbette bunların hepsi gerçekleşir. Hatta sohbeta düzenli devam eden müritler ilmî noktada belli bir seviyeye de gelebilir. Ama sohbetin asıl hedefi düzenli aralıklarla buluşarak müşitle müritler arasındaki veya kemale ermiş müritler ile kemal yolunda ilerleyen müritler arasındaki hal transferini gerçekleştirmektir. Dolayısıyla sohbette bu hedefe odaklanmak ve bu hedefe ulaşmak için de hal ehli sufilerin sohbetinde bulunmak bir mürit için elzemdir.

Günümüzde tasavvuf ehlinin bir kısmı sohbeti sadece bir vaaz veya konferans gibi katılanların ilmini artırıcı bir faaliyet olarak algılamakta ve sohbetin hakikatini idrak edemediği için manevi feyzinden mahrum kalmaktadır. Uzun yıllar bir müşidin veya hal ehli bir sufünün sohbetine katılmış olsalar da sadece bilgi edinme derdinde oldukları için ilimleri artmakta ama manevi hallerinde müspet bir dönüşüm meydana gelmemektedir.

20. asrın Nakşî-Hâlidî müşitlerinden biri olan Mahmud Sami Ramazanoğlu, mensubu olduğu Nakşebendî-Hâlidî ekolünün geleneğine uygun olarak, bazen konuşarak bazen de susarak sohbet yapmış ve sohbeti müritleri arasında hal transferi yöntemi olarak etkin bir şekilde kullanmıştır. Ramazanoğlu'nun hayatını ve tasavvuf anlayışını farklı yönlerden ele alan çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu makalede bu çalışmalardan istifadeyle Mahmud Sami

¹ bk. Sâdık Dâna, *Sultânü'l-Ârifin eş-Şeyh Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991); Osman Nuri Topbaş, *Altın Silsile* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012); Necdet Tosun, *Mahmud Sami Ramazanoğlu* (Köln: Plural Publications, 2018); Necdet Tosun, *Altın Silsile* (İstanbul: Eriş Vakfı, 2017); Necdet Tosun, "Ramazanoğlu, Mahmut Sami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/442; Hasan Kamil Yılmaz, *Altın Silsile* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003); Vahit Göktaş, *Mahmud Sami Efendi: Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2021); Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar 1-4* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010-2018); Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar 1-4* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010-2018); Selim İç, *Mahmud Sâmî Ramazanoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Abdullah Sami Avcı, "Çağdaş Tasavvuf Çevrelerinde Hz. Peygamber Algısı: Mahmud Sami Ramazanoğlu Örneği", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/2 (Aralık

Ramazanoğlu'nun hal transferi yöntemi olarak kullandığı sohbete verdiği önem ve sohbet tarzı üzerinde durulacaktır.

1. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Hayatı (1892-1984)

Son devrin Nakşebendî-Hâlidî mürşitlerinden biri olan Mahmud Sami Ramazanoğlu Adana'nın Tepebağ mahallesinde dünyaya gelmiştir. Soyismi mensup olduğu Ramazanoğulları hanedanından gelmektedir.² Nesebinin mücahit sahabe ve büyük komutan Halid b. Velid'e dayandığı rivayet edilir.³ Üniversiteden önceki eğitimini Adana'da tamamlamış, daha sonra İstanbul'a gidip Dârülfünûn Hukuk fakültesine kaydolmuştur.⁴ Fakülteyi birincilikle bitirerek⁵ ilmî tahsilini başarılı bir şekilde ikmal eden Sami Efendi, akabinde manevi tahsile yönelerek önce Gümüşhânevî Dergâhına, bir müddet sonra da buradan ayrılıp Kelâmî Dergâhına intisap etmiştir.⁶ Kelâmî Dergâhı şeyhi Muhammed Esad Erbîlî'nin taht-ı terbiyesinde kısa bir sürede seyr ü sülûkünü tamamlamış ve genç yaşta icazet alıp mürşidi tarafından Adana bölgesinde irşatla vazifelendirilmiştir.⁷ İcazet metni Erbîlî'nin mektuplarının cem edilip basıldığı *Mektûbât*'ta "134. Mektup" başlığıyla yayınlanmıştır.⁸

Mahmud Sami Ramazanoğlu askerliğini İstanbul'da yapar.⁹ Askerliğini bitirince Rabia Hanım ile izdivaç ederek¹⁰ memleketi Adana'ya yerleşir. Bu evlilikten Bedia isimli bir kızları dünyaya gelir. 1930 yılı, içlerinde Sami Efendi'nin de bulunduğu Kelâmî Dergâhı mensupları için bir dönüm noktasıdır. İzmir Menemen'de cereyan ettiği için Menemen Hadisesi olarak isimlendirilen hükümet aleyhtarı bir olay, 1925 yılında tarikatlar kapatıldıktan sonra İstanbul Erenköy'deki evinde münzevi bir hayat sürdürmekte olan Dergâhın son postnişini Muhammed Esad Erbîlî ve önde gelen müritleri ile irtibatlandırılır. Erbîlî ve onunla irtibatlı

2018), 96-124; Muzaffer Ertuğrul, "Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun (1892-1984) Tasavvuf Anlayışında Altı Temel Prensip", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 19 (Haziran 2024), 139-168; Muzaffer Ertuğrul, "Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı: Mahmud Sami Ramazanoğlu (1892-1984) Örneği", *Sufiyye* 16 (Haziran 2024), 85-120.

² Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/445-447.

³ Topbaş, *Altın Silsile*, 508.

⁴ Tosun, "Ramazanoğlu, Mahmut Sami", 34/442.

⁵ Topbaş, *Altın Silsile*, 509.

⁶ Göktaş, *Mahmud Sami Efendi: Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*, 33.

⁷ İbrahim Ethem Bilgin, "Bir Yağmur Damlası Gibi", *Altınoluk* (Erişim 20 Kasım 2023).

⁸ Muhammed Esad Erbîlî, *Mektûbât* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 358.

⁹ Ahmet Ertaş, "Allah İçin İki Kişi Bir Araya Gelse, Üçüncülerini Mevlâ Gönderir" (Görüşmecisi: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Nisan 2019).

¹⁰ Melahat Akça - Şeyma Yalçıntaş, "Kibâr-ı Evliyâ: Mahmûd Sâmi Ramazanoğlu" (Görüşmecisi: Halime Demireşik, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Şubat 2010).

olduğu tespit edilenler tutuklanır. Mahkemeler kurulur ve yargulamalar yapılır. Neticede tutuklananların bir kısmı idam edilir.¹¹ Erbilî'nin idam cezası ilerlemiş yaşından dolayı hapse çevrilse de o da bir sene sonra 3-4 Mart 1931 yılında vefat eder. Cenazesi resmî makamlar tarafından Menemen'de gizlice defnedilen Erbilî'nin defin yeri ailesine haber verilmez.¹²

Erbilî'nin vefatından sonra 1942 yılına kadar müritler için bir fetret dönemi başlamıştır. Müritler bir mürişidin etrafında toplanamamış ve Erbilî'nin hulefasından bazıları kendi irşat bölgelerinde mürişitliklerini ilan etmiştir. Bu dağınıklıkta Menemen Hadisesinden dolayı Dergâh mensupları üzerindeki siyasi baskısının etkisini de hesaba katmak gerekir.

1942 yılı Sami Efendi'nin irşat hayatı için mühim bir tarihtir. O Adana'da irşada devam ederken bu tarihte Erbilî'nin Karaman'daki halifesi Osman Güleriyüz, Erbilî'den boşalan irşat makamının Sami Efendi'ye ait olduğunu söyler ve Adana'ya gelerek Sami Efendi'ye biat eder.¹³ Sami Efendi'nin bu biatı kabul etmesiyle beraber¹⁴ olay duyulur ve Ali Yekta Efendi,¹⁵ Hacı Nuri Efendi¹⁶ gibi halifeler ve müritlerin çoğu Sami Efendi'ye biat eder. Böylece Sami Efendi, halife olarak değil de bir mürişit olarak irşat hayatına devam eder.

Sami Efendi, İstanbul'a hicret ettiği 1951 yılına kadar Adana'da ikamet etmiştir.¹⁷ 1953 yılında manevi bir yönlendirmeyle ailesi ve yakın müritlerinden birkaçı ile Şam'a yerleşir.¹⁸ Burada kısa bir süre ikamet eden Sami Efendi Şam uleması, evliyası ve halkı arasında çok sevilmiş ve muhatapları üzerinden derin manevi tesir bırakmıştır.¹⁹ Sami Efendi, Şam'daki dokuz ay ikametinden²⁰ sonra 1954 yılının baharında İstanbul'a avdet eder.²¹ İlk önce Beyazıt-Lâleli'ye yerleşir,²² daha sonra da İstanbul'dayken daimi ikametgâhı olacak Erenköy'e taşınır.²³ Medine'ye hicret ettiği 1979 yılına kadar irşadına Erenköy'den devam eder. Bazen kendi evinde bazen müritlerinin evinde haftalık düzenli sohbetler yapar. Bazen

¹¹ Mustafa Kamer, "Mustafa Kamer Ağabey ile Vefatından Önce -1- Teheccüd Gecenin Anasıdır" (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Nisan 2016).

¹² Tosun, *Altın Silsile*, 184.

¹³ Kamer, "Mustafa Kamer Ağabey ile Vefatından Önce -1- Teheccüd Gecenin Anasıdır" (Görüşme Nisan 2016).

¹⁴ İbrahim Es, "Denge Ümmeti Örneği Olarak Sami Efendi", *Altınoluk* (Erişim 11 Aralık 2023).

¹⁵ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 107.

¹⁶ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 110.

¹⁷ Kalendar, "Güzel Ahlâk", *Yeni Dünya* (Erişim 22 Ocak 2024).

¹⁸ Ethem Cebecioğlu, *Allah Dostları-11: Dr. Dursun Aksoy* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2019), 51.

¹⁹ Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-2* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 115.

²⁰ Göktaş, *Mahmud Sami Efendi: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, 42.

²¹ Osman Şevket Yardımedici, "Şam Günleri" (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Şubat 2003).

²² Abdullah Sert, *İrfan Sohbetleri* (İstanbul: Erkam Yayınları), 156.

²³ Hasan Kâmil Yılmaz, "Ramazanoğlu Mahmûd Sâmi Efendi", *Altınoluk* (Erişim 26 Kasım 2023).

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde sohbet yapıp ihvanıyla buluşmak için seyahatlere çıkar. Bazen Erenköy'deki evine yakın olan Zihnipaşa Cami'nde vaaz eder. Bu şekilde irşat faaliyetlerini yürüten Sami Efendi, bir taraftan da müritlerinden birine ait olan Tahtakale'deki bir işyerinin muhasebe defterini tutarak dünya işlerini de aksatmadan sürdürür.²⁴

Hayatı bu minval üzere devam eden Sami Efendi, yine manevi bir işaretle 1979 yılında Türkiye'den ayrılıp Medine'ye yerleşir.²⁵ Ömrünün son demlerini yaşadığı Medine'de genellikle münzevi bir hayat yaşamakla beraber müritleriyle alakadar olmaya devam eder.²⁶ Zaten az yediği için bünyesi zayıftır. İhtiyarlığın da getirdiği hastalıklar neticesinde²⁷ 12 Şubat 1984'te bir seher vakti ahirete irtihal eyler.²⁸ Cenaze namazı Mescid-i Nebevi'de kılındıktan sonra Cennetü'l-Baki'ye defnedilir.²⁹

2. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Tasavvuf Anlayışında Hal Transferi Yöntemi Olarak Sohbet

Bu bölümde hal transferi açısından sohbetin öneminden, sufi tabakalarında nakledilen hal transferi örneklerinden, irşat hayatında sohbeti hal transferi yöntemi olarak etkin bir şekilde kullanmış olan Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun sohbe verdiği önemden ve sohbet tarzından bahsedilecektir. Ama önce hal ve sohbet terimlerinin tanımını yapmak yerinde olacaktır.

2. 1. “Hal” ve “Sohbet” Terimleri

Hal; sufi istilahında Allah'tan bir lütuf olarak kalbe vehbi olarak gelen feyz, bereket, heyecan, his ve marifet gibi manaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir.³⁰ Hak tarafından mevhibe-i ilahî olarak verilir. Aynı hüznün ve sürur, kabz ve bast gibi hislerde olduğu gibi halin de gelip gitmesinde sahibinin bir iradesi yoktur. Hal, sahibinde sabit kalırsa ve sâlikin mülkü olursa ona makam adı verilir. Makam, seyr ü sülûk yolunda mertebelerden bir mertebe ve menzillerden bir menzil olarak salikin ayağının altındadır. Salikin ikamet ve istikamet mahallidir. Makam sabit olduğu için zevali yoktur. Hal, salikin tasarrufu altında değildir. Aksine salikin vücudu halin tasarrufu altındadır. Makam ise salikin temlik ve tasarrufu altındadır. Bu bakımdan sufiler demişlerdir ki “Haller, Allah'tan

²⁴ Yılmaz, “Ramazanoğlu Mahmûd Sâmi Efendi”.

²⁵ Akça - Yalçıntaş, “Kibâr-ı Evliyâ: Mahmûd Sâmi Ramazanoğlu” (Görüşme Şubat 2010).

²⁶ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 97.

²⁷ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 97.

²⁸ Dursun Aksoy, “Dursun Aksoy ile: Manevi Yoldan İstifade için” (Görüşmecisi: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Mart 2016).

²⁹ Topbaş, *Altın Silsile*, 544.

³⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2016), 154.

bir hibe ile gelir; makamlarda ise salikin kesbi yani çalışması gerekir.”³¹ Tasavvuf bahsinin en mühim terimlerinden biri hal olduğu için tasavvufa ilm-i hâl veya ilm-i ahvâl ismi de verilmiştir. Sufinin hali değişkenlik arz eder ve kalbî anlamda bazen basta (yani ferahlamaya) bazen de kabza (yani daralmaya) döner.³²

Sohbet ise lügatte bir kimse ile hüsn-i ülfet edip yâr ve hem dem olmak³³ demektir. Sohbet sadece biriyle aynı mekânı ve aynı zamanı paylaşmak değildir. Mekân ve zaman paylaşımının yanında güzel ülfete yani sevgi ve muhabbete dayalı bir beraberlik kurmaktır. Eğer sevgi ve muhabbete dayalı bir beraberlik kurulabilirse sohbetten umulan fayda hâsıl olur ve hal transferi gerçekleşir. Cebecioğlu sohbeti tasavvufî bir terim olarak “kâmil bir müşşidin ruhunda meknuz kabiliyetlerin müride aksetmesi” şeklinde tarif etmektedir.³⁴ İşte Bahâeddin Nakşebend (ö. 791/1389) “Yolumuz sohbettir!” sözüyle bu akse yani hal transferine işaret etmektedir. Bu bakımdan Nakşebendîlik’te sohbet bir tarikat esası³⁵ olarak kabul edilmiştir. Sufi ıstılahında “sohbet şeyhi” diye bir tabir vardır ve müritlerini düzenli sohbetler yaparak irşat eden müşşitler için kullanılmaktadır.³⁶

Sohbet Allah Resûlü’nün de kullandığı bir terbiye metodudur. Ona iman edenler sahabe diye anılmıştır ki sahabe ile sohbet kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Peygamber’e iman edenler İslam’ın her türlü emrini yerine getirdikleri halde, yerine getirdikleri bu emirlerden birine izafe edilerek meselâ mücâhidûn olarak anılmamış, Peygamber ile beraberliklerine nispet edilerek anılmıştır. Bu durum da aslında hal ehli biriyle beraberliğin yani sohbetin önemine işaret etmektedir. Ayrıca “Sadıklarla beraber olun!”³⁷ emri ilahisinin de Nakşebendîlerin, hal ehli müşşitlerin sohbetine katılmayı önemsemesinin temel saiklerinden biri olduğu düşünülebilir. Çünkü hal ehli sadıklarla beraberliğin en kolay yöntemlerinden biri onların sohbetine katılmaktır.

2. 2. Hal Transferi Açısından Sohbetin Önemi

İnisiyasyon yolu olan tasavvufî ekollerin (tarikatların) terbiye esaslarından biri olan sohbet, müritler arasındaki hal transferini kolaylaştıran bir yöntem olarak özellikle Nakşebendîlik ekolünde önemsenen bir ritüeldir. Müşşidin manevi hali, müridi sohbet esnasında daha çok etkilediği için Nakşebendîler sohbeta özel önem vermiştir. Bahâeddin Nakşebend “Hak dostlarından birinin sohbetine katılan bir müridin kendi halini kontrol

³¹ Fahreddin Ali Safi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât* (Leknev: Matbaa-i Münşi Naval Kışor, 1315/1897), 193-194.

³² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 189.

³³ Mütercim Âsım, *el-Okyânûsü'l-Basîf fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîf*, Düzenleyen Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/497.

³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 441.

³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 321.

³⁶ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *Âdâb*, çev. Ali Hüsrevoğlu (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995), 160.

³⁷ Tevbe 9/119.

etmesi eğer halinde müspet yönde bir değişiklik görürse o azizin sohbetini ganimet bilmesi gerekir.”³⁸ sözüyle sohbetteki asıl hedefin müspet yönde gerçekleşen bir hal transferi olduğunu ifade etmektedir. Bahâeddin Nakşbend “Yolumuz sohbettir!” diyerek sohbeti Nakşbendî yolunun temel prensibi olarak belirledikten sonra sohbeta niçin bu kadar önem verdiğini şöyle izah etmektedir:

Halvette şöhret, şöhrette ise afet vardır. Hayır, cemiyettedir ve cemiyet de başkasının yaptığı hareketlere takılmamak şartıyla yapılan sohbettedir. O büyüğün “Gelin bir saat iman edelim!” buyurması ona işaretir ki bu yolun talipleri adabına riayet ederek başkalarıyla sohbet yaparlarsa çok büyük hayır ve bereket hâsıl olur. Bu şekilde sohbetlere devamlı da nihayette imanın hakikatine ulaşılması ümit edilir.³⁹

Nakşbend'in kendisi de mürşidi Emir Külâl'in (ö. 772/1370) sohbetinden başka yedi yıl Mevlânâ Arif Dikgerânî'nin,⁴⁰ on iki yıl Halil Ata'nın,⁴¹ iki üç ay kadar Yesevî mürşitlerinden Kusem Şeyh'in⁴² sohbetine devam etmiştir. Yine, manevi halinden istifade etmek için hac dönüşü yolunu değiştirip Buhara'ya değil de Taybâd'a gidip üç gün Mevlânâ Zeynüddin Ebubekir Taybâdî'nin sohbetine katılmıştır.⁴³ Böylece sohbetine katıldığı farklı mürşitlerin farklı hallerinden kalbî bakımdan istifadeyle kendi halini beslemeye ve zenginleştirmeye gayret etmiştir. Bahâeddin Nakşbend'in mürşidi Emir Külâl de mürşidi Muhammed Baba Semâsî'nin sohbetine katılmak için haftada iki gün pazartesi ve perşembe günleri Suhârî'den Semas'a gidip geldiğini ifade etmektedir.⁴⁴

Sufiler, bir mürşidin sohbetine katılıp halinden istifade etmek için uzun yolculukları göze almaktan çekinmemişlerdir. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin (ö. 672/1273) neslinden biri, şöhretini duyduğu Molla Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) manevi halinden istifade için Rum diyarından kalkıp uzun bir yolcuktan sonra Horasan'a gelerek Câmî'ye misafir olmuş ve bir gece yatsı namazından sabaha kadar sohbet yapılmıştır. O sohbeta katılanlardan birinin nakline göre sohbetteki manevi halin tesirinden bütün gece sanki bir nefes gibi gelip geçmiştir. O sohbeta Molla Câmî “Hâcegân yolunun bir özelliği de şudur ki Hâcegân mürşitleri sohbetlerine gelen kimsenin haline yönelip iltifat etmezlerse o sohbeta hiçbir şey hâsıl olmaz!”⁴⁵ diyerek mürşidin kendi halini müride sohbet vasıtasıyla aksettirmesine vurgu yapmıştır.

Nakşbendî mürşitleri, buldukları her mekânda sürekli bir sohbet arayışı içinde

³⁸ Nureddin Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*, thk. Mahmûd Âbidî (Tahran: İntişârât-ı İttilâât, 1370), 392.

³⁹ Câmî, *Nefahât*, 392.

⁴⁰ Safî, *Reşehât*, 49.

⁴¹ Safî, *Reşehât*, 55.

⁴² Câmî, *Nefahât*, 388.

⁴³ Safî, *Reşehât*, 55.

⁴⁴ Safî, *Reşehât*, 63.

⁴⁵ Safî, *Reşehât*, 161.

olmuşlardır. Ali Râmitenî'nin hali ve gayreti bu arayışın ilginç ve orijinal örneklerinden biridir: Râmitenî, manevi bir işaretle Buhara'dan Harezm tarafına hicret ederek Nihavend'e yerleşir. Şehirde kendisini kimse tanımadığı için sohbet de yapamamaktadır. Ama o sohbetlere bir an önce başlamak için şöyle bir yöntem geliştirir: Sabah amele pazarına giderek ücretle birkaç amele tutar. Onları alıp evine getirir. Amelelerin işi sadece abdest alıp Râmitenî'nin sohbetine katılmak ve akabinde günlük yevmiyelerini alıp evlerine dönmektir. Fakat Râmitenî'nin sohbetinin feyzi işçileri o kadar etkiler ki sohbete bir defa gelen bir daha bırakmamaktadır. Böylece Râmitenî'nin sohbet halkası kısa zamanda şehirde dalga dalga yayılır ve iş muarızlar tarafından Harzem Şah'a şikâyete kadar varır.⁴⁶

Ubeydullah Ahrâr, Semerkant'ta olduğu bir zamanda kırk gün sürdüğü halde geçmeyen bir göz ağrısına tutulur. Çaresiz kalan ve ağrıdan melül olan Ahrâr'ın gönlüne Alaaddin Gucdüvânî'yi görme arzusu düşer ve Buhara'ya doğru yola koyulur. Gucdüvânî'nin üstün manevi halini işitmiş ama henüz yüzünü görmemiştir. Buhara'ya ulaştığında yolunun üstündeki bir mescide uğrar. Mescitte nur yüzlü bir ihtiyara rastlar. Gönlünün o ihtiyarın sohbetine kuvvetli bir şekilde çekildiğini hissedince oradan ayrılmaz ve üç gün onun sohbetine katılır. Üçüncü günde ihtiyar “Üç gündür gelip bizimle sohbet ediyorsun. Muradın nedir? Eğer bizi şeyhtir diye umuyorsan ve keramet gibi şeyler görmek diliyorsan burada bulamazsın! Eğer sohbetimizden etkilendiysen ve kendinde bir değişiklik bulduysan bize (ikimize de) mübarek olsun!” dedikten sonra Azizan lakaplı Ali Râmitenî'ye ait “herkesle beraber olma ve herkese gönlünü kaptırma” manasına gelen bir rubai okur. Ubeydullah Ahrâr, bu pirin görmek istediği Alaaddin Gucdüvânî olduğunu üç günün sonunda öğrenmiştir. Gucdüvânî'nin sohbetinin bereketi ve manevi halinin tesiriyle Ahrâr'ın günlerdir süren göz ağrısı da nihayete ermiştir.⁴⁷

Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179 veya 617/1220) meşhur “Şeyhlik kapısını kapat, dostluk kapısını aç; halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç!”⁴⁸ sözü de Nakşbendîler arasında önemsenmiş ve yolun temel düsturu olarak halvet değil sohbet benimsenmiştir.

Hal transferi açısından beraberliğin önemiyle alakalı Mahmud Sami Ramazanoğlu, Beylerbeyi'nden Adil Bey'in deneyimlediği tecrübeyi ilk ağızdan duyan biri olarak etrafındakilere sürekli anlatmıştır. Ehl-i keşif olan Adil Bey, Ayasofya'da bir mevlit cemiyetine katılır. Fakat cemiyet nihayete erince, sebebini bilmediği bir şekilde kalbinde bir ağırlıkla Ayasofya'dan ayrılır ve bir müddet manevi feyizden mahrum kalır. Akabinde sebebini düşününce gafil biriyle karşı karşıya oturduğunu hatırlar ve onun gaflet halinin kalbine sirayet ettiğini anlar.⁴⁹

Sami Efendi, kalbî halin başkasından etkilenecek değişimini bukalemun örneği

⁴⁶ Safî, *Reşehât*, 39-40.

⁴⁷ Safî, *Reşehât*, 70-71.

⁴⁸ Safî, *Reşehât*, 144.

⁴⁹ Mahmud Sami Ramazanoğlu, “Bir Bayram Sohbeti”, *Altınoluk* (Erişim 1 Eylül 2024).

üzerinden izah eder. Çocukluk demlerinde Adana'da oynarken yakaladıkları bukalemunu kırmızı bir fesin içine koyduklarında hayvanın rengi kırmızıya, siyah bir çarşaf içine koyduklarında ani bir şekilde siyaha dönmüş ve serbest bırakıldığında ise doğal rengine avdet etmiştir. Bu misali veren Sami Efendi "İşte kalp de böyledir. Yanındakilere renk alma kabiliyeti vardır. Huzurlunun yanında huzur alır, gafilin yanında gaflet alır."⁵⁰ diyerek beraberliğin hal transferindeki etkisine işaret etmiştir.

Hal transferi açısından sohbet önemlidir ve sohbet yapan kişinin manevi hal sahibi olması elzemdir. Sohbetine katılacak kimsenin vasfı İbn Haffî'ten (ö. 371/982) nakille şöyle tarif edilir: "Öyle bir kimsenin sohbetine talip ol ki onu görmeye Allah'ı hatırlayasın ve onun heybeti senin gönlüne düşsün! Seni kavliyle değil de hâliyle irşat etsin!"⁵¹ Böyle manevi hal sahibi zatlar karşındakileri o derece etkiler ki Kuşeyrî (ö. 465/1072), müşidi Ebu Ali Dekkâk'ın (ö. 405/1015) huzuruna her çıktığında onun manevi heybetinden dolayı adeta donup kaldığını ve o anda kendisine iğne batırılacak olsa acısını hissetmeyecek bir halete büründüğünü ifade etmektedir.⁵² Dolayısıyla müşidin müritlerine hal aktarımı yapılması için kendisinin manevi hal sahibi olması gerekir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Ebu Bekir Tamestânî'nin dediği gibi tasavvufta ulaşılmak istenen asıl sohbet yani beraberlik Allah ile olan beraberliktir. Fakat buna herkes güç yetiremediği için işe etrafındakilere Allah'ı anlatan ve görene Allah'ı hatırlatan kimselerle beraber olarak başlamak gerekir ki onlarla beraberliğinin bereketi ile Allah ile maiyyete aşinalık kazanabilmelidir.⁵³

2. 3. Sufiler Arasında Gerçekleşmiş Hal Transferi Örnekleri

Aslında hal transferi meselesi "huy geçmesi" bağlamında halk arasında bilinen bir olaydır. "Üzüm üzüme baka baka kararır; Körle yatan şaşı kalkar; Kır atın yanından duran, ya huyundan ya suyundan!" gibi atasözleri, sosyal hayatta halk arasında vuku bulan hal transferine işaret etmektedir. Mesela bir toplulukta gülen biri varsa diğerleri de neşelenir ve tebessüm eder; eğer ağlayan biri varsa diğerleri de hüzünlenir ve ağlamaya meyleder. Bu durumlar günlük hayatta herkesin müşahede ettiği en basit hal transferi misallerindedir.

Halk arasında bu şekilde müşahade edilen hal transferinin, birbirleriyle ülfet eden sufiler arasında daha spesifik örneklerine rastlamak mümkündür. Nakledildiğine göre Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'da (ö. 440/1049) bast hali Ebü'l-Hasen Harakânî'de (ö. 425/1033) kabz hali hâkimdir. Bir mecliste ikisi buluşup kucaklaştıkları zaman karşılıklı halleri birbirine sirayet

⁵⁰ Ramazanoğlu, "Bir Bayram Sohbeti" (Erişim 1 Eylül 2024).

⁵¹ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, thk. Muhammed İsti'lâmî (Tahrân: İntişârât-ı Zevvâr, 1376), 574.

⁵² Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, thk. Ma'ruf Mustafa Zerrîk (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1439/2018), 297.

⁵³ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, 298.

etmiş; Ebû Saîd kendine geçen kabz halinin tesiriyle başını dizine koyup o gece sabaha kadar hem sohbet etmiş hem ağlamış; Harakânî ise gönlünü kaplayan bast halinin taşkınlığından dolayı yerinde duramamış ve sabaha kadar raks edip nâra atmıştır.⁵⁴

Mürşit ile mürit arasındaki muhabbet bağı (veya sufi ıstılahında rabita terimiyle tarif edilen mefhum) eğer çok kuvvetli olursa bu durumda hal transferi için mekân birliğine bile gerek yoktur. Aynı mekânda olsalar da iki tarafın hali birbirini etkileyebilir. Nakşebendî mürşitlerinden Nizameddin Hâmuş'u (ö. 853/1449 civarı) Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) hanesinde misafir kaldığı bir günde şiddetli bir titreme tutar. Hâmuş, harareti bir şekilde yanan ateşin yanında ve üst üste giydirilmiş elbiselerin arasında dışleri birbirine çarpar şekilde titremekte ve bir türlü ısınmamaktadır. Ev sahibi olan Ahrâr'ın çaresizce seyrettiği bu hal devam ederken birden kapıdan Hâmuş'un rabitası kuvvetli ve muhabbetli müritlerinden biri titreyerek girer. Meğer mürit, Taşkent'in soğuk kış gününde değirmene giderken su arkına düşmüş ve sıırsıklam olmuştur. Hâmuş, müridi görünce "Beni bırakın hemen onu ısıtın. Benim üşümem onun halidir ki bana sirayet etmiştir." der. Neticede bir müddet sonra mürit üşümekten kurtulunca Nizameddin Hâmuş'taki üşüme hali de geçer ve titremesi biter.⁵⁵ Aynı mekânlarda buldukları anlarda bile birbirlerinin halinden bu derece etkilenen sufilerin, aynı mekânda bir sohbet ortamında buldukları zaman birbirlerinin manevi hallerini ne derece etkileyeceklerini düşünmek gerekir.

Genelde mürşitten müride doğru gerçekleşen hal transferinin istisnai olarak müritten mürşide doğru olduğu da görülebilir. Bazen mürşit, geçici bir süre müritlerinin halinin tesiri altında kalabilir. Bir seferinde Nizameddin Hâmuş'a müritleriyle sohbet halindeyken şiddetli bir ağlama hali gelir. Bu halin tesiriyle hem ağlayan hem de "Bana ne oldu? Acaba manevî yolun başlangıcına mı düştüm?" diye etrafına bakınan Hâmuş, bir müddet sonra olayın farkına varır: Sohbetteki yola yeni girmiş bir müridin manevi hali bir anlık da olsa kendisini zapt etmiştir.⁵⁶

Nizameddin Hâmuş'la alakalı bu vakaları nakleden Ubeydullah Ahrâr, Hâmuş'un letafette kemal hududunda olduğu için herkesin halinden çok çabuk müteessir olduğunu, hatta bazen kendisini ziyarete gelmekte olan kimsenin halini kalben önceden hissedip "Falan kişi ziyaretimize geliyor ve ağır bir yük getiriyor. Onun yükünün sıkleti bizi manen harap edebilir. Lütfen onu güzel bir özürle kapıdan döndürün."⁵⁷ diyerek yakınlarına rica ettiğini nakleder. Yani zikir ve murakabe gibi tasavvufî temrinler neticesinde Hâmuş'un kalbi o derece saflaşmıştır ki yanında olanın halinden zaten etkilendiği gibi, yanına yaklaşmakta olanın halinin bile etkisi altında kalmaktadır.

Bir gün de Hâmuş yanına gelen oğluna "Sen şarap mı içtin?" diye sormuş, oğlu yolda

⁵⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 666.

⁵⁵ Câmî, *Nefahât*, 407.

⁵⁶ Safî, *Reşehât*, 110-111.

⁵⁷ Safî, *Reşehât*, 109-110.

sarhoş bir tanıdığıyla karşılaştığını ve biraz onunla vakit geçirmek zorunda kaldığını söyleyince “Demek ki onun hali sana sirayet etmiş.”⁵⁸ diyerek hal transferinin menfi yönüne işaret etmiştir. Mürşitlerin, müritlerini avam ile zaruri olmayan gereksiz beraberlikten sakındırmalarının en mühim sebebinin “avamın gaflet halinin in'ikasından müritlerini korumak” olduğunu unutmamak gerekir.

Reşehat'te halin aksetmesiyle alakalı şöyle bir olay aktarılır ki burada akseden manevi hal değil maddî susuzluk halidir: Mevlânâ Saadeddin Kaşgarî (ö. 860/1456), bir müridiyle yolculuk yapmaktadır. Kaşgarî katırda, mürit merkepte yol alırken Kaşgarî müridine dönüp “Susadın mı?” diye sorar. Mürit yolda susamıştır fakat merkepten inip su içmeye vakit de bulamadığı için susuz bir şekilde mürşidinin arkasında yol almaktadır. Kaşgarî “Şehirden ayrıldığıımızdan beridir bir susuzluk halindeyim. Demek ki benden değil sizdenmiş.” diyerek müridin su içebilmesi için katırını durdurur. Mürit su içince Kaşgarî'nin susuzluk hissi de kaybolur.⁵⁹

Hâcegân mürşitlerinden Ali Râmitenî (ö. 721/1321) kıssasında nakledilen hal transferi örneği de eşine ender rastlanacak şekilde ilginçtir. Bir gün Azizan olarak da bilinen Ali Râmitenî'ye evinde yiyecek namına hazırda hiç bir şeyin olmadığı bir günde hatırlı bir misafir gelir. Râmitenî sıkıntılı bir şekilde evden dışarı çıkınca kapıda şehirde paça satan bir gençle karşılaşır. Elinde bir çömlek paça vardır. Genç, Râmitenî'nin misafirleri için gönülden hazırlayıp getirdiği ikramın geri çevrilmesinden endişe etmekte ve kabulünü rica etmektedir. Râmitenî, gencin bu jestinden son derece memnun olur. Misafirlerini ağırladıktan sonra genci çağırıp bu hizmetinin bedeli olarak kendisinden bir şey talep etmesini ister. Gencin talebi az rastlanır cinstendir ki Ali Râmitenî olmak yani Râmitenî ile ruhani bakımdan aynîleşmek ister. Râmitenî, bu işin çok zor olduğunu söyleyerek genci bu talebinden vazgeçirmeye çalışır. Çünkü onun hali gence aksettiği zaman, gencin bu hali taşıyamayacağından ve manevi sıkletin altında ezilip helak olacağından korkmaktadır. Buna rağmen genç, talebinden vazgeçmeyince Râmitenî, gencin kalbine manen yönelmeye ve tasarrufta bulunmaya mecbur kalır. Râmitenî'nin gence yönelişi ve hal aktarımı kırk gün kadar devam eder. Kırk günün sonunda Râmitenî'nin hali gence akseder ve genç bu halin manevi ağırlığını kaldıramadığı için vefat eder. İşin ilginç, bu kırk günlük süre zarfında genç sadece batını hal bakımından değil zahiri şekil ü şemal bakımından da Râmitenî'ye benzemiş ve onunla aynîleşmiştir.⁶⁰

Halin sirayet etmesi sadece insandan insana vuku bulan bir olay değildir. Bazı durumlarda insandan eşyaya veya eşyadan insana; insandan mekâna veya mekândan insana şeklinde de sirayet edebilir. Sufiler arasında bunların misallerine rastlamak mümkündür. Bâyezîd-ı Bistâmî (ö. 234/848), müritlerine sohbet yapacağı sırada bir türlü kalbindeki manevi dağınıklığı toplayamaz ve kendini sohbeta veremez. “İçinizde bigâne mi

⁵⁸ Câmî, *Nefahât*, 406.

⁵⁹ Safî, *Reşehât*, 192.

⁶⁰ Safî, *Reşehât*, 39.

var?” diye sorar. Araştırmalar, mekânda dervişlerden başkası yoktur. “Asaların olduğu yere bakınız!” der. Meğer manevî hallere bigâne birinin asası orada kalmış ve onun gafleti asaya sirayet etmiştir. O asayı dışarı attıkları zaman Bâyezîd’in kalbindeki dağınıklık gider ve sohbet başlayabilir. Aynı şekilde, Ahmet Yesevî’nin (ö. 562/1166) gafil birinin unutup bıraktığı ayakkabısı yüzünden sohbet yapamadığı ve ayakkabının dışarı atılmasıyla sohbet başlayabildiği nakledilmektedir. Bir gün de gafil birinin gömleğini giyip Ubeydullah Ahrâr’ın sohbetine gelen birine Ahrâr “Sizden yabancılık kokusu geliyor.” diyerek gömleği çıkartmasını istemiş ve gömlek çıktıktan sonra sohbe başlamıştır.⁶¹

Dolayısıyla insanın menfi veya müspet halinin eşyaya sirayet etmesi ve o eşya üzerinden başkalarına tesir etmesi mümkündür. Bu duruma Kur’ân-ı Kerim’den delil olarak Hz. Yusuf’un gömleği ve İsrailoğulları’nın tabutu gösterilebilir. Hz. Yakub’un gözlerini açan aslında gömlek değil gömleğe sirayet etmiş Hz. Yusuf’un manevî halidir⁶² denebilir. İsrailoğulları için bir sekinet olan tabutun⁶³ bereketi de içindeki eşyalardan dolayı değil, Hz. Musa ve Hz. Harun’dan kalan o eşyalar vasıtasıyla iki büyük peygamberin manevi halinin İsrailoğulları’na transfer olmasından dolayıdır, şeklinde bir çıkarım mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla gömleğin ve tabutun içindeki eşyaların, peygamberlerin manevi halinin transferi için birer vasıta olduğu düşünülebilir.

Ubeydullah Ahrâr, avam ile sohbet etmenin yani beraber bulunmanın kalpte dağınıklığa sebep olduğunu söylemekte ve cansız varlıkların bile halkın amellerinden müspet veya menfi olarak etkilendiğini İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) de bu husustaki bir keşfini delil göstererek, ifade etmektedir. Zira salih amellerin işlendiği bir mekânda yapılan ibadet ile fasit amellerin işlendiği bir mekânda yapılan ibadetin sevabı birbirinden farklıdır. Bu bakımdan Harem’de kılınan iki rekât namaz, başka yerlerde kılınan yetmiş rekât namaza denk gelir.⁶⁴ İbrâhim b. Edhem’in (ö. 161/778) bir müddet kalıp Hakk’a kurbiyet maksadıyla içinde ibadet ettiği Nişabur’daki mağaraya giren Ebû Saîd Ebü’l-Hayr, Ethem gibi bir civanmerdin sıdk ile ibadet etmesinin mağarayı misk kokulu ve ruh için huzurlu bir mekân haline getirdiğini söylemiştir.⁶⁵

Örneklerde görüldüğü gibi insandan insana, insandan eşyaya veya mekâna, mekândan veya eşyadan insana doğru olmak üzere farklı şekillerde tezahür eden hal transferi kalp ile alakalıdır. Etrafının müspet veya menfi halinden öncelikle kalp etkilenir ki zaten bu nedenle ona kalp ismi verilmiştir. Bu etkilenmenin şiddetinin de kalbin rikkati ve saflığıyla alakalı olduğu söylenebilir. Bizim ifade etmeye çalıştığımız etkilenme, sufiler arasında halin sirayeti olarak ifade edilen müspet yönde bir etkilenmedir. Yani mürşidin manevi halinin

⁶¹ Safi, *Reşehât*, 252.

⁶² Yûsuf 12/96.

⁶³ el-Bakara 2/248.

⁶⁴ Safi, *Reşehât*, 252-253.

⁶⁵ Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 105.

müritlerin eksikliklerini tamir edici ve onarıcı şekilde etkilemesidir ki hal transferi lafzıyla kastımız budur. Bu etkilenmenin de müritler için kâmil manada mekân birlikteliğiyle yani sohbetle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü sohbetle kalplerin karşı karşıya gelip yaklaşması vardır. Bu yaklaşma kalplerdeki etkilenmeyi artırır ve hal transferini kolaylaştırır. Bu bakımdan sufiler ve özellikle Nakşebendî ekolüne bağlı olanlar sohbeta büyük önem vermiştir.

Sohbette temel meselenin konuşma veya konuşulanları anlama meselesi değil de hal transferi meselesi olduğuna dair önemli bir şahitliği Sami Efendi'nin İtalyan mühtedi bir müridi yapmaktadır. Halen hayatta olan bu mürit, bir dergiye verdiği röportajda şunları söylemektedir:

Sohbet ettiği ortamda veya normal diğer zamanlarda onun bulunduğu meclise girdiğiniz anda sanki o mekân tamamen elektrik yüklüydü. Siz o büyük enerjinin içine giriyor veya çekiliyor bir başka âleme geçiyordunuz. Benim için şu anda bile hala Türkçe zor bir dil. O günlerde bir kelime bile bilmiyordum. Fakat sohbetlerde sanki her şeyi anlıyordum. Arkadaşlar daha sonra sohbeti tercüme ediyorlardı ama benim ihtiyacım kalmıyordu. Sohbetlerde bir bereket vardı. Sanki bir nur gelip içime yerleşiyor ve içim aydınlanıyordu. O bana yetiyordu. Sohbetler beni tam anlamıyla şarj ediyor ve o şarj bir sene gidiyordu.⁶⁶

2. 4. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Manevî Halinden Misaller

Mürşit ile mürit arasındaki hal transferinin kâmil manada gerçekleşebilmesi için sohbet yapan mürşidin manevi hal sahibi olması gerekir. Mahmud Sami Ramazanoğlu, kendisini görenleri ve sohbetine gelenleri etkileyen manevi hal ehli bir mürşid-i kâmindir. Onun manevi halinin başkalarını etkilemesiyle alakalı pek çok misal zikretmek mümkündür. Meselâ; Bursa'dan İstanbul'a doğru yolculuk yaptıkları bir sırada, Yalova iskelesinde araçları vapura yönlendiren kâhyanın gözü arabada yan yana oturan Sami Efendi ve müridi Musa Topbaş'a takılınca kâhya şaşkın bir şekilde duraklamış ve arabanın camından içeriye daha dikkatli bakarak "Allah Allah, ne garip dünya! Yüzler var melek gibi... Yüzler var Nemrut gibi..."⁶⁷ demekten kendini alamamıştır. Yine Şam'da Arnavut asıllı Yakup Efendi'yi ziyarete giderken bindikleri taksinin ehl-i keşf olan şoförü seyir halindeyken bir nur gördüğünü söyleyerek cezbeye tutulmuş ve direksiyonu zor zapt etmiştir.⁶⁸ Celal meşrepli olan ve etrafındakilerde en ufak bir hata gördükleri zaman yerlerinde duramayıp celadet ve huşunetle uyarın eski Van müftülerinden biri ve bir Şazeli Şeyhi, Sami Efendi'nin Ashab-ı Suffe'deki o mülayim halinden etkilenmiş ve celâdet ve huşunet yolunu terk ederek mülayemet, hoşgörü ve merhamet yolunu tutmuştur.⁶⁹ Anadolu seyahatleri esnasında bir

⁶⁶ Abdurrahman İslam, "Allah'a Giden Yol Kapanmadı" (Görüşmecî: Selma Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Nisan 2018).

⁶⁷ Osman Nuri Topbaş, "Örnek Bir İmân Ehli Olmak", *Altınoluk* (Erişim 20 Kasım 2023).

⁶⁸ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 88.

⁶⁹ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 38.

beldeden geçerken uğradıkları bir çeşme başında oynayan çocuklardan biri Sami Efendi'yi görünce o kadar etkilenmiştir ki oyunu bırakıp adeta donmuş bir şekilde, arabaya binip ayrılıncaya kadar Sami Efendi'yi hayranlıkla seyretmiştir.⁷⁰ Umrede olduğu bir dönemde yakınlarıyla tavaf yaparken, kendisinin herhangi bir talebi olmadığı halde görevliler Sami Efendi'yi Kâbe'nin içine davet etmişler ve o da tek başına girdiği Kâbe'den bir müddet sonra neşeli bir şekilde müritlerinin yanına dönmüştür.⁷¹ Bir seferinde de Sami Efendi'nin halinden etkilenen Harem-i Şerif'te vazifeli askerlerden biri Sami Efendi'nin elini sıkı sıkıya tutup kendi kalbinin üzerine bastırarak Allah'a dua etmiştir.⁷²

Neticede; Sami Efendi'nin manevi halinin etrafındakileri bu kadar etkilemesinin en önemli sebebini, anlattıklarını yaşayan ve yaşadıklarını anlatan bir karaktere sahip olmasına bağlamak mümkündür. Annemarie Schimmel (1922-2003) *Tasavvuf Notları* kitabında sufiler arasında “sâliki tek bir kelime bile söylemeden bizâtihî varlıklarıyla irşat edebilecek kadar nurlu”⁷³ zatların varlığından bahseder ki işte Sami Efendi de bu hal ehli zatlardan biridir. Schimmel'in “varlığıyla irşat etme” olarak ifade ettiği durum, etrafındakileri kâlden ziyade hâliyle irşat etme meselesidir. Dolayısıyla, yukarıda zikredilenlerden yola çıkılarak, sohbet yapma yetkinliğine hâiz olan birinde bulunması gereken manevi hâle Sami Efendi'nin sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2. 5. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Sohbet Verdiği Önem

Manevi hal sahibi bir mürşit olan Sami Efendi, mensubu olduğu Nakşebendî yolunun geleneklerine uygun olarak müritlerini sohbetle yetiştirmeye gayret etmiştir. O, “Sadıklar beraber olun!”⁷⁴ emr-i ilahisi mucibince selefleri gibi sohbeta büyük önem vermiştir. Çünkü sohbetten en mühim fayda iyi, salih ve sadık insanlarla beraber olabilmek ve dolayısıyla onların manevi halinden istifade edebilme fırsatıdır. Bu fırsatı değerlendirebilen bir mürit manevi gelişimini tamamlama yolunda daha emin adımlarla ilerleyebilmektedir.

Sami Efendi'nin sohbeta gösterdiği ihtimamla alakalı şu hadise hakikaten câlib-i dikkattir: Müritlerinden Mustafa Alemdar'ın nakline göre Sami Efendi, 1953'te Şam'a hicret ettiği zaman aralarında Ömer Nasuhi Bilmen gibi meşhur âlimlerin de olduğu Türkiye'deki dostları onun geri dönmesi için ricacı ve elçi olarak Alemdar'ı gönderir. Alemdar'ın elinde herhangi bir adres bilgisi de mevcut değildir. Telefon zaten yoktur. Epey bir uğraştıktan ve sora sora Efendi'nin adresini bulduktan sonra kapının ziline basar. Sami Efendi, elinde bir

⁷⁰ Sami Efendi sekiz on yaşlarındaki bu çocuk için “Maneviyata büyük kabiliyeti var!” buyurmuştur. Bk. Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 108.

⁷¹ İbrahim Turan, “Ehl-i Zikrin Kalbi Böle Olur” (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Şubat 2019).

⁷² Nail Dural, “Nail Dural Hocaefendi ile” (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Mart 2022).

⁷³ Annemarie Schimmel, *Tasavvuf Notları*, Çev. Dilara Yabul. (İstanbul: Sûfi Kitap, 2018), 10.

⁷⁴ Tevbe 9/119.

kalemle kapıya çıkar. Güler yüzle “Hoş geldiniz!” deyip misafirini içeri alır. Daha yolcuğunun sebebini ve sürecini veya Türkiye’deki dostların ahvâlini sormadan “Defterime cennet ehlinin hayatıyla alakalı hadis-i şerifleri yazıyordum. Sizinle onları okuyup bir sohbet yapalım!”⁷⁵ der ve hal hatır sormayı sohbetten sonraya bırakarak hemen iki kişilik bir sohbet halkası oluşturur.

Sami Efendi, ziyaretlerine gelmek isteyenleri, zaruri özel görüşmeler hariç, sohbe yönelendirmiş ve müritleriyle genel manada sohbetlerde buluşmayı tercih etmiştir.⁷⁶ Bir Anadolu seyahatinde Samsun’a uğradığı zaman üç kişiye üç gün boyunca sohbet yapmıştır.⁷⁷ Anadolu’dan bir müridi kendisini ziyaret ettiği zaman ilk kelamı “Beldenizde sohbetler yapılıyor mu ve adabına dikkat ediliyor mu?” olmuştur.⁷⁸ Eğer bir belde ez az iki ihvan varsa hemen sohbet halkasının kurulmasını istemiş ve “İki kişi Allah için bir araya gelse üçüncüsünü Mevlâ tamamlar!”⁷⁹ demiştir. Herhangi bir müridinin sohbetlere devam etmediğini öğrendiğinde “Sohbete gelmeyen(in müritliğinde hayır yoktur!”⁸⁰ diyerek her hal u karda müritlerini sohbe teşvik etmiştir. “İhvan eğer sohbetlerde inen nuru ve rahmeti görebilseydi her sohbetin kendi evine alınmasını arzu ederdi.” sözü de Sami Efendi’ye aittir.⁸¹ “Sıkıntılı olduğunuz zamanlarda teslimiyet ehli ve muhabbetli ihvan kardeşinizi ziyaret ederek rahatlatınız.”⁸² diyerek müritlerinin kendi aralarında da sürekli bir iletişim halinde olmalarını istemiştir. Dostlarının ve müritlerinin beyanına göre onun günlük konuşmaları bile zaten sohbet kıvamında uyarıcı ve ikaz edicidir. Yanına her gelene, haline ve durumuna göre özellikle de nefis tezkiyesinden ve kalp tasfiyesinden bahsetmiştir.⁸³

Neticede; Sami Efendi, müritlerinin manevi inkişafı için sohbeti önemli görmüş ve müritlerini sohbe katılmaya teşvik etmiştir.

2. 6. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Sohbet Tarzı

Sami Efendi, yaşadığı dönemin siyasi şartlarından dolayı tasavvufi sohbetler yaparken dikkatli ve ihtiyatlı davranmıştır. Bu nedenle onun sohbetleri halka açık olmamış özelden kalmıştır. Camilerde din adamı kimliğiyle verdiği vaazlar bunun dışında tutulmalıdır.

Dönemin şartlarından dolayı sohbetler genellikle evlerde ve küçük gruplar halinde

⁷⁵ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 227.

⁷⁶ Sâdık Dâna, “Sami Efendi ve Sohbe İtina”, *Altınoluk* (Erişim 22 Ocak 2024).

⁷⁷ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 364.

⁷⁸ Sâdık Dâna, *Altınoluk Sohbetleri-5* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1997), 48.

⁷⁹ Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-1* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 59.

⁸⁰ Ertaş, “Allah İçin İki Kişi Bir Araya Gelse, Üçüncülerini Mevlâ Gönderir” (Görüşme Nisan 2019).

⁸¹ Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-3* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022), 45.

⁸² Adem Ergül, “Bir Mürebbî Olarak Mahmûd Sâmi Ramazanoğlu”, *Altınoluk* (Erişim 18 Kasım 2023).

⁸³ Akça-Yalçıntaş, “Kibâr-ı Evliyâ: Mahmûd Sâmi Ramazanoğlu” (Görüşme Şubat 2010).

yapılmıştır.⁸⁴ Sohbet yapılan yere ihvan gruplar halinde gelmiş, bir gruba sohbet yapıldıktan sonra onlar çıkmış diğer grup girmiştir.⁸⁵ Haftalık olarak toplu yaptığı sohbetlerin yanında, müritleriyle özel olarak ikili veya üçlü kısa kısa sohbetler de yapmıştır.⁸⁶ Baskıların daha da arttığı dönemlerde sohbetleri beş veya yedi kişiyle yaptırmış ama asla aksamasına müsaade etmemiştir.⁸⁷ Hatta Adana'ya kendisini ziyarete gelen müridi Samsunlu Hüseyin Efendi'ye siyasi baskılardan dolayı birebir faytonda sohbet yapmıştır.⁸⁸ Sohbet için sürekli kapalı mekânları değil bahçeleri ve kırları da tercih etmiştir. Bursa'ya geldiği zaman sohbet mekânı olarak Uludağ'ın eteklerindeki Conkaya köyüne yakın bir tepedeki büyük bir kestane ağacının altını tercih etmiştir.⁸⁹

Sohbetten azami derecede istifade maksadıyla genellikle sohbe başladıktan sonra huzurun bozulmaması için kapıyı kapattırıştır.⁹⁰ Sohbet ortamının düzenini önemsemiş ve herkesin aynı seviyede oturmasını istemiştir.⁹¹ Sohbette yüksek sesle konuşmamasına rağmen uzakta oturan da yakında oturan gibi onun sesini rahatlıkla duymuştur. Sohbetlerine mutlaka tercihen bir hafız efendinin okuduğu aşr-ı şerifle başlamış, Hz. Peygamber'in, sahabenin, Nakşebendî yolunun manevi büyüklerinin ve diğer velilerin ruhlarına bir Fatıha ve üç ihlas okuduktan sonra sohbet mevzuna geçmiştir. Genellikle kendi hazırladığı yazılı bir metinden okumuş veya başkasına okutmuştur. Fakat mevzu kalp olunca, irticalen konuşmaktan geri durmamıştır.⁹² Konuşurken fesahat ve belagata önem vermeden konuşsa da kelamındaki derinlik ve incelik dinleyenleri etkilemiş ve kendine çekmiştir.⁹³ Bazen de Kuss b. Saîde'nin meşhur hutbesini ezbere okumuştur.⁹⁴

Ömrü adeta sohbetle geçen Sami Efendi'nin sohbet muhtevası Kur'ân-ı Kerim, sünnet-i seniyye ve ahab-ı kiram ekseninde şekillenmiştir.⁹⁵ Sohbetlerinde *Fethu'r-Rabbânî*, *Fütûhu'l-Gayb*, *İhya*, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, *Tenbihu'l-Muğterrin*, *Âdâb*, *Rûhu'l-Beyân* ve emsali temel tasavvufî eserlerden okumuştur. Ama İbnü'l-Arabî'yi takdir etmesine rağmen ehli olmayanın anlayamayacağı endişesiyle genele okumamış⁹⁶ ve böylece sufilerle halkın

⁸⁴ Topbaş, *Altın Silsile*, 526.

⁸⁵ Mustafa Eliboyalı, "Merhum Mustafa Eliboyalı Ağabey'le" (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Haziran 2016).

⁸⁶ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 70.

⁸⁷ Mustafa Eriş, *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-4* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2018), 40.

⁸⁸ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 222.

⁸⁹ Sâdık Dâna, *Altınoluk Sohbetleri-4* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1994), 22.

⁹⁰ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 300.

⁹¹ Eriş, *Hatıralar-1*, 61.

⁹² Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 15.

⁹³ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 24.

⁹⁴ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 46.

⁹⁵ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 247.

⁹⁶ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 62.

arasını açmak istememiştir.

Maddi ve manevi geniş bir ilme haiz olmasına rağmen sohbetlerini kırk beş dakikadan fazla uzatmamıştır.⁹⁷ “İnsanın bir defada dinleme takati kırk beş dakika olarak tespit edilmiştir. Sözün bundan fazlasının faydası yoktur.”⁹⁸ diyerek sohbet yapan müritlerini, insanları usandıracak kadar sohbeti uzatmamaları için ikaz etmiştir.

Fesahat ve belagat için özel bir gayret göstermediği halde ifadeleri gayet fasih ve belîğ olduğundan dinleyeni etkilemiştir.⁹⁹ Küffar ile ilgili ayet-i kerimeleri okurken celallenmiş, azap ayetlerini okurken hüzünlenmiş, rahmet ayetlerinde ise tebessüm edip ferahlamıştır.¹⁰⁰ Sohbet yaparken bazen heyecana gelip aşk ve şevkten iki dizi üzerine dikilerek konuşmuştur.¹⁰¹ Hatta bir defasında Medine’de Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi’nde öğlen sohbet yaparken aşk ve şevkten dizleri üzerine dikilip “İnsan ölmez, insan ölmez, insan ölmez! Ölen hayvandır! Zikir ehli ölmez! Kalbini ihya eden ölmez!”¹⁰² diyerek sohbet hususundaki heyecanını zapt edememiştir.

Sami Efendi, sohbetlerinde sadece geçmişe bağlı kalmamış, gündemi takip ederek güncelden de istifade etmiştir. Karaman’da yaptığı bir sohbette cebinden bir gazete kupürü çıkararak yazılanı okumuştur. Gazete haberinde özetle şöyle bir hadise anlatılmaktadır: Anadolu’da tarlada çalışan bir kadın kundaktaki yavrusunu bir kenara koymuş. Bir kartal aniden gelerek çocuğu kaptığı gibi havalanmış. O sırada bir leylek peyda olup hasmı olan kartala saldırmış. Bunun üzerine kartal çocuğu pençelerinden düşürünce herkes çocuğun öleceğini zannederken çocuk bir ağaç dalına takılarak sağ kurtulmuş. Sami Efendi, gazete haberini okuduktan sonra “Bunlara tesadüf deniyor ve hepsine bir sebep aranıyor. Aslında bunlar hep anlayan ve idrak edebilenler için Allah’ın bir mucizesidir.”¹⁰³ diyerek sohbeti bağlamıştır.

Musa Topbaş’ın belirttiğine göre Sami Efendi’nin sohbet meclisinde bulunanlar niyetlerine ve manevî kabiliyetlerine göre mutlaka istifade etmiştir. Onun sohbetlerinde kibir, yerini tevazuya; imansızlık, yerini Allah ve Resûlullah muhabbetine; bâtil, yerini Hakk’a; haset, yerini merhamete; cimrilik, yerini sehavete; ferasetsizlik, yerini fetanete; tembellik, yerini dirayete; korkaklık, yerini cesarete; suizan, yerini hüsnüzanna; kabalık, yerini nezakete; dağınıklık, yerini tertip ve nezafete; cahillik, yerini irfana; acelecilik, yerini

⁹⁷ Eriş, *Hatıralar-2*, 185.

⁹⁸ Ali Hüsrevoğlu, “Ramazanoğlu Mahmud Samî (k.s.)”, *Altınoluk* (Erişim 14 Aralık 2023).

⁹⁹ Topbaş, *Altın Silsile*, 518.

¹⁰⁰ Fadlullah Nemengani, “Nemengan’dan Haremeyn’e 68 Yıl” (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Kasım 1999).

¹⁰¹ Eriş, *Hatıralar-1*, 146.

¹⁰² Mehmet Hulusi Baybal, “Kalbini İhya Eden Ölmez”, *Altınoluk* (Erişim 20 Kasım 2023).

¹⁰³ Kamer, “Mustafa Kamer Ağabey ile Vefatından Önce -1- Teheccüd Gecenin Anasıdır” (Görüşme Nisan 2016).

itidal ve teenniye; iddiacılık, yerini mülâyemete; mahlukat düşmanlığı, yerini herkese hallerine göre muhabbet beslemeye bırakmıştır.¹⁰⁴ En yakın müritlerinden biri olan Musa Topbaş'ın bu şahitliği Sami Efendi'nin sohbetlerindeki hal transferinin bariz bir delili niteliğindedir.

Neticede; şunu da ifade etmek gerekir ki müridin, sohbet yapan kişinin manevi halinden gereği gibi istifade edebilmesi için en önemli mesele hazır bulunuşluk halidir. Mürit sohbeta kalbî, zihnî ve bedenî olarak hazırlıklı gelmelidir. Kuşeyrî'nin şeyhi Ebû Ali Dekkâk, Nasrabadî'nin sohbetine giderken sadece abdest almakla yetinmediğini her seferinde gusül abdesti alarak gittiğini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Bilindiği gibi güneş, ışığıyla her tarafı aydınlatırsa da âmâda bunu görececek kabiliyet olmadığı için güneş ışığından istifade edememektedir. Ubeydullah Ahrâr'ın müritlerine hitaben söylediği “İçinizden hiç kimse yok ki günde onlarca kez kendisine tasarruf edildiği halde dışarıya çıktığı zaman onu muhafaza edebilsin!”¹⁰⁶ sözünü de sohbette müritlerine manevi halini aksettirdiği halde bu hali çarşu pazarda koruyamayan müritlere mürşitlerinin bir sitemi olarak görmek mümkündür.

2. 7. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Sükût Sohbetleri

Yeri gelmişken Sami Efendi'nin sohbet usulü ile alakalı mühim bir hususu da belirtmek gerekir ki o da “sükût sohbeti” kavramıdır. Sohbet kitap okuyarak veya konuşarak yapılır. Ama Sami Efendi, bazen ihvanına hiç konuşmadan sükût sohbetleri yapmıştır. Katılanların ifadesine göre sükût sohbetleri de çok feyizli olmuştur.¹⁰⁷

Aslına bakılırsa sükût bahsi tasavvufun mühim meselelerinde biridir. Sufiler, nefis terbiyesinde sükûtun önemini vurgulamak için killet-i kelim terimini kullanarak yola giren müritlere sözün azaltılmasını tavsiye etmişler ve böylece dolaylı yönden de sükûtun artırılmasına işaret etmişlerdir. Hatta müellif sufilerden Kuşeyrî *Risâle*'sinde “samt”¹⁰⁸ başlığı altında sükûtun maddi ve manevi faydalarından bahsederek adeta bu konuda sufilerin tercümanı olmuştur. Bazılarının zannettiği gibi tasavvufî terbiye, nasihat merkezli bir terbiye değildir. Tasavvuf hâl sirâyeti yoluyla gerçekleşen bir eğitim metodu olduğu için manevî terbiyede sükût, hâl transferi bakımından sözden daha etkilidir. Bu nedenle sufiler “Dil dudak deprenmeden sözü anlayan gelsin” diyerek sükûta işaret etmiştir.¹⁰⁹

Sami Efendi'nin tabii olduğu Nakşebendî geleneğinde sükût sohbeti bilinen bir uygulamadır. Meselâ; Mevlânâ Saadeddin Kaşgarî ile Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetleri ekseri sözsüz ve sükût içinde geçmiş ve Ahrâr'ın bir iki lüzumlu kelim ile iktifa ettiği bu uzun

¹⁰⁴ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 13.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 297.

¹⁰⁶ Safî, *Reşehât*, 278.

¹⁰⁷ Eriş, *Hatıralar-1*, 164.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 119-124.

¹⁰⁹ Ergül, “Bir Mürebî Olarak Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu”.

sükût sohbetlerinde Kaşgarî, büyük mürşit Ahrâr'ın halinden istifadeye gayret etmiştir.¹¹⁰ Nakşebendî mürşitlerinden Muhammed Parsâ'nın sohbetine gelen yeni müritlerden Hafız Kaşgarî isimli biri, sohbetteki sükût haline taaccüp eder. Parsâ, konuşmamakta ve hep murakabe halinde derin bir sükût içinde iki dizi üzerinde oturmaktadır. Sükût sohbetinden gafil olan mürit, sözlerinden istifade edebilmek maksadıyla Parsâ'dan konuşmasını rica edince sükûtunu bozan Parsâ müride hitaben “Sükûtumuzdan hisse alamayan sözümüzden asla hisse alamaz!”¹¹¹ diyerek sükût sohbetinin önemine işaret eder. Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî (ö.1248) arasında da aylarca süren sükût sohbetleri cereyan etmiş ve ikisi de murakabe halinde birbirlerinin kalbine yönelmiştir. Hatta Mevlânâ, Şems'i “hâmûş” yani “susmuş” olarak tanıtmış ve onun gibi olmayı öğütlemiştir.¹¹²

Sami Efendi'nin irşat icazeti aldığı Kelâmî Dergâhındaki feyizli sükût sohbetlerinin en ilginç tanıklarından biri Danimarkalı Carl Vett'tir (ö. 1952). Hatıratında naklettiğine göre Dergâhta misafir kalan Vett ile görüşmeleri ve onun manevi halini takviye etmeleri için Dergâhın şeyhi Muhammed Esad Erbîlî, Anadolu'dan bazı halifelerini ve önde gelen müritlerini davet eder. Uzun süre mürşitlerini göremedikleri için aşk ve şevkle Âsitâne'ye gelip Dergâha yüz süren bu dervişlerin sükût sohbetindeki halini Vett şöyle anlatmaktadır:

Hepsi heyecanla, ağlayarak geldiler ve Şeyh'in elini öptüler. Duvar boyunca sıralanan koyun ve keçi postlarına oturdular. Şeyh Efendi, beni halifelerine takdim ederek Dergâha gelme sebebini söyledi.¹¹³ Çok geçmeden ortalığı derin bir sessizlik kapladı. Herkes derin bir huşû içinde Şeyh'e yönelmiş vaziyette oturuyordu. Şeyh başını öne eğmişti (Yani murakabe halindeydi). Ara ara derin nefes alarak müritlerin üzerine üflüyordu. Böylece yarım saatten fazla bir süre geçti. Bir şeyler olmasını yahut Şeyh'in bir şeyler konuşmasını bekledim ama tek bir kelam bile konuşulmadı. Bu mütevazı sessizliğin oluşturduğu huşû, herkesin ruhuna işlemiş ve kısmen beni de etkilemişti. Orada yaşadığım bu tuhaf olay beni derinden etkilemişti. Bu derin sessizlik ve huşû hâlindeyken önümde yerde diz üstü oturan adam, kısa süreli olmak üzere, ancak şiddetle cereyan eden titremelerle cezbeye kapılmıştı. Elinde olmadan gerçekleşen bu güçlü titremeler sürekli tekrar ediyordu. Çok geçmeden odanın diğer ucundaki beyaz sakallı, cüsseli bir derviş aniden vecde gelerek keskin bir çığlık attı. Bir ağlıyor bir gülüyor, ara sıra inliyor, ara ara derin bir sessizliğe bürünüyordu. Fakat onunla ilgilenen yoktu. O anda herkes, kendi derin ruh hâlini yaşıyordu. Ruhlar bedenlerini terk etmiş, kendi asıllarına yani semavi âleme yükselmişti. Sonunda Şeyh Efendi ayağa kalktı ve odadan ayrıldı. Herkes Şeyh'e saygı göstererek ayağa kalkıp yol verdi.¹¹⁴

¹¹⁰ Safî, *Reşehât*, 142.

¹¹¹ Safî, *Reşehât*, 199.

¹¹² Ethem Cebecioğlu, “Murâkabe Örnekleri – 1”, *Altınoluk* (Erişim 12 Ocak 2024).

¹¹³ Vett'in maksadı sufiler arasında psikik araştırmalar yapmak ve ruhî bilgi hakkında biraz da olsa malumat sahibi olmaktır.

¹¹⁴ Carl Vett, *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*, Çev. Ethem Cebecioğlu (Ankara: Muradiye Yayınları, 1992), 74.

Dolayısıyla Sami Efendi, müşhidinden de sükût sohbetlerine aşınadır ve müritlerinin naklettiğine göre birçok defalar farklı mekânlarda ve zamanlarda sükût sohbeti yapmıştır. Musa Topbaş Efendi, onun Medine’de mukim Pakistanlı Kadiri şeyhi Ziyaeddin Efendi ile sükût sohbeti yaptığından bahsetmektedir. Yaklaşık yarım saat kadar süren bu sohbetlerde mülakat kalbî yapılmış ve odaya girilirken ve çıkılırken verilen selam dışında hiçbir kelam konuşulmamıştır.¹¹⁵ Bu sohbetlerde müritler murakabe veya kalbî zikirle meşgul olmakta ve odada herkesi tesiri altına alan derin bir sükût hali yaşanmaktadır. Sohbetlerden birine katılan Abdullah Sert, yaşlı ve rahatsız olduğu için dışarı çıkamayan Ziyaeddin Efendi’nin evinde yapılan bu sohbetin ruhaniyet ve feyiz cihetinden, hayatında unutamadığı ender sohbetlerden biri olduğunu söylemektedir.¹¹⁶ Sami Efendi’nin yine Medine’de önde gelen müritleriyle bir saate yakın yaptığı sükût sohbetlerinden de bahsedilmektedir.¹¹⁷

Bir gün de Üsküdar’da geniş salonlu bir evde elli kişi kadar bir mürit grubuna sohbe gelen Sami Efendi, salona girip sedire diz üstü oturduktan sonra bir hafız efendiye Kur’an-ı Kerim okutmuş ve ardından “Bu günkü mevzumuz süküttür.” diyerek, başını öne eğip murakabeye dalmıştır. Elli dakika kadar süren bu sükûtun sonunda Sami Efendi, “Elhamdülillah sohbetimiz bitti. Allah kabul etsin!”¹¹⁸ diyerek mekândan ayrılmıştır.

Halen hayatta olan müritlerinden Kemalettin Altıntaş’ın nakline göre uzak bir yerden müridin biri sohbetinden istifade etmek için Sami Efendi’ye gelir. Sami Efendi, kelimadan çok sükûtu tercih eder. Bir müddet nasihat dinlemek ümidiyle oturan mürit müsaade alıp gider. Bilâhare o müridin “Biz uzaktan kendilerini ziyarete geldik ama kendileri sükûtu tercih ettiler.” dediğini işiten Sami Efendi, aynı Parsâ kıssasında olduğu gibi “Sükûtumuzdan anlamayan sohbetimizden hiç anlamaz!” diyerek sohbet için sözün elzem olmadığına işaret eder. Sami Efendi zaten sükûtu seven ve zaruret olmadıkça saatlerce konuşmayan biridir. O, sükût anında zikir ve murakabe ile meşgul olmuş ve yanındakilere de aynı manevi hali yaşatmıştır.¹¹⁹

Sami Efendi, Erenköy’e kendisine ziyarete gelen Hasan Basri Çantay’a da bir sükût sohbeti yapmıştır. Bir müddet sonra dizüstü oturmaktan zorlanan Çantay’ın sağa sola kıpırdanmaya başladığını fark eden Sami Efendi, abdest tazelemek bahanesiyle odadan çıkınca rahatlayan Çantay yanındakine “Evladım, biz İslam’ın adını onlar ise tadını yaşıyorlar.”¹²⁰ diyerek Sami Efendi’nin manevi haline ve kemaline hayranlığını dile getirmiştir.

¹¹⁵ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 57.

¹¹⁶ Sert, *İrfan Sohbetleri*, 239-240.

¹¹⁷ Tahsin Yatman, “Sami Efendi ile Buluşma Yolunda”, *Altınoluk* (Erişim 11 Aralık 2023).

¹¹⁸ İbrahim Es, “Susan Kurtuldu”, *Altınoluk* (Erişim 11 Aralık 2023).

¹¹⁹ Dâna, *Sultânü'l-Ârifîn*, 56.

¹²⁰ Fuat Akpınar, “Zor Zamanlar Geliyor, Musa Efendi’den Ayrılma!” (Görüşmecisi: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Kasım 2022).

Sonuç

Cumhuriyet döneminin önemli tasavvufi simalarından biri olan Mahmud Sami Ramazanoğlu, Nakşbendî-Hâlidî tarikatına mensup bir müşid-i kâmilidir. Aynı zamanda bir İslam hukukçusu olan Sami Efendi hukukla iştilal etmemiş, ömrü boyunca insan yetiştirmeye gayret etmiştir. Nakşbendî tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşbend, tarikatının esasını sohbet üzerine bina ettiği için Mahmud Sami Ramazanoğlu da mensubu oldu Nakşbendî geleneğine uygun olarak sohbele önem vermiştir. Müritleriyle her fırsatta sohbetler yapmış ve onları sohbele katılmaya teşvik etmiştir. Böylece tasavvufun yaygın uygulamalarından biri olan sohbet yöntemini etkin bir şekilde kullanarak müritlerinin manevi halini tamamlayan ve takviye eden bir hal transferini gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Onun sohbele bu derece önem vermesinin sebebi sohbelele müşit ile mürit arasında bir hal transferinin gerçekleşmesidir. Hal transferi, müşidin manevi halinin ve güzel ahlakının müride yansması anlamına gelmektedir. Tasavvuf tarihinde bu yansımanın pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Bu örneklere bakıldığında genelde müşidin manevi halinin müritleri etkilediği görölse de nadiren muvakkat olarak müşit de müritlerinin manevi halinin etkisinde kalabilmektedir. Bu etkilenmeler kalbi olarak gerçekleştiği için müşidin ve müritlerin kalbi durumunun hal transferinin niteliğini belirleyen önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

Müşit ve mürit arasındaki muhabbet bağı yani rabita kuvvetli olursa hal transferi için mekân birliğine gerek yoktur. Müşit ve mürit ayrı mekânlarda da birbirlerinin halinden etkilenebilir. Ama mekân birliği hal transferini kolaylaştıran ve transferin niteliğini arttıran önemli bir etkidir. Müşit ile mürit arasındaki mekân birliği de genellikle sohbelele gerçekleşir. Sohbet, müşidin müritleriyle belli periyotlarla buluşup belirli bir süre geçirdiği tasavvufi bir ritüeldir. Sohbet, vaaz ve konferans gibi bir bilgi edinme yöntemi değil manevi hali aktarma yöntemidir. Bu nedenle sohbelele müşidin konuşması elzem değildir Müşit konuşarak manevi halini müritlere aktarabileceği gibi susarak da halini aktarabilir. Çünkü sohbet mekânında buluşup kalp kalbe yani karşı karşıya oturdukları için iki halde de müşidin hali müritlere transfer olabilir.

Neticede; hal transferini mecazî olarak müridin müşidin rengine boyanması olarak tarif etmek mümkündür ki bu boyanmanın niteliğinin ve kalitesinin müşidin manevi kemâliyle, müridin kalbî haliyle, müşit ve mürit arasındaki meşrep uyumuyla ve muhabbet bağıyla yani rabitayla doğrudan alakalı olduğu söylenebilir.

Kaynakça | References

- Akça, Melahat - Yalçıntaş, Şeyma. “Kibâr-ı Evliyâ: Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu” (Görüşmecî: Halime Demireşik, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Şubat 2010). <https://www.sebnemdergisi.com/kibar-i-evliya--mahmud-sami-ramazanoğlu--rahmetullahi-aleyh-.html>
- Akşınar, Fuat. “Zor Zamanlar Geliyor, Musa Efendi'den Ayrılma!” (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Kasım 2022). <https://www.altinoluk.com.tr/zor-zamanlar-geliyor-musa-efendiden-ayrilma.html>
- Aksoy, Dursun. “Dursun Aksoy ile: Manevi Yoldan İstifade için” (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Mart 2016). <https://www.altinoluk.com.tr/dursun-aksoy-ile-manevi-yoldan-istifade-icin.html>
- Âsım, Mütercim. *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. Düzenleyen Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-evliyâ*. thk. Muhammed İsti'lâmî. Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1376.
- Avcı, Abdullah Sami. “Çağdaş Tasavvuf Çevrelerinde Hz. Peygamber Algısı: Mahmud Sami Ramazanoğlu Örneği”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/2 (Aralık 2018), 96-124.
- Baybal, Mehmet Hulusi. “Kalbini İhya Eden Ölmez”. *Altinoluk*. Erişim 20 Kasım 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/kalbini-ihya-eden-olmez.html>
- Bilgin, İbrahim Ethem. “Bir Yağmur Damlası Gibi”. *Altinoluk*. Erişim 20 Kasım 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/bir-yagmur-damlasi-gibi.html>
- Câmî, Nureddin Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. thk. Mahmûd Âbidî. Tahran: İntişârât-ı İttılâât, 1370.
- Cebecioğlu, Ethem. “Murâkabe Örnekleri - 1”. *Altinoluk*. Erişim 12 Ocak 2024. <https://www.altinoluk.com.tr/murakabe-ornekleri---1.html>
- Cebecioğlu, Ethem. *Allah Dostları-11: Dr. Dursun Aksoy*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2019.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Dânâ, Sâdik. “Sami Efendi ve Sohbet İtina”. *Altinoluk*. Erişim 22 Ocak 2024.
- Dânâ, Sâdik. *Altinoluk Sohbetleri-4*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1994.
- Dânâ, Sâdik. *Altinoluk Sohbetleri-5*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.
- Dânâ, Sâdik. *Sultânü'l-Ârifin eş-Şeyh Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.
- Dural, Nail. “Nail Dural Hocaefendi ile” (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Mart 2022). <https://www.altinoluk.com.tr/nail-dural-hocaefendi-ile-26879.html>
- Eliboyalı, Mustafa. “Merhum Mustafa Eliboyalı Ağabey'le” (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Haziran 2016). <https://www.altinoluk.com.tr/merhum-mustafa-eliboyali-agabeyle.html>

- Erbîlî, Muhammed Esad. *Mektûbât*. Düzenleyen Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Ergül, Adem. “Bir Mürebbî Olarak Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu”. *Altınoluk*. Erişim 18 Kasım 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/bir-murebbi-olarak-mahmud-sami-ramazanoglu.html>
- Eriş, Mustafa. *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-3*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- Eriş, Mustafa. *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-1*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Eriş, Mustafa. *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-2*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Eriş, Mustafa. *Mahmud Sami Efendi'den Hatıralar-4*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2018.
- Ertaş, Ahmet. “Allah İçin İki Kişi Bir Araya Gelse, Üçüncülerini Mevlâ Gönderir” (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Nisan 2019). <https://www.altinoluk.com.tr/allah-icin-iki-kisi-bir-araya-gelse-ucunculerini-mevla-gonderir.html>
- Ertuğrul, Muzaffer. “Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı: Mahmud Sami Ramazanoğlu (1892-1984) Örneği”. *Sufiyye 16* (Haziran 2024), 85-120.
- Ertuğrul, Muzaffer. “Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun (1892-1984) Tasavvuf Anlayışında Altı Temel Prensiptir”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi 19* (Haziran 2024), 139-168.
- Es, İbrahim. “Denge Ümmeti Örneği Olarak Sami Efendi”. *Altınoluk*. Erişim 11 Aralık 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/denge-ummeti-ornegi-olarak-sami-efendi.html>
- Es, İbrahim. “Susan Kurtuldu”. *Altınoluk*. Erişim 11 Aralık 2023.
- Göktaş, Vahit. *Mahmud Sami Efendi: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2021.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah. *Âdâb*. Çeviren Ali Hüsrevoğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 1995.
- Hüsrevoğlu, Ali. “Ramazanoğlu Mahmud Samî (k.s.)”. *Altınoluk*. Erişim 14 Aralık 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/ramazanoglu-mahmud-sami-ks.html>
- İç, Selim. *Mahmud Sâmî Ramazanoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İslam, Abdurrahman. “Allah'a Giden Yol Kapanmadı” (Görüşmecî: Selma Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Nisan 2018). <https://www.altinoluk.com.tr/allah-a-giden-yol-kapanmadi.html>
- Kalemdar. “Güzel Ahlâk”. *Yenidünya*. Erişim 22 Ocak 2024. <https://yenidunyadergisi.com/blog/guzel-ahlak-1>
- Kamer, Mustafa. “Mustafa Kamer Ağabey ile Vefatından Önce -1- Teheccüd Gecenin Anasıdır” (Görüşmecî: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Nisan 2016). <https://www.altinoluk.com.tr/mustafa-kamer-agabey-ile-vefatindan-once-1-teheccud-gecenin-anasidir.html>
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*. thk. Ma'ruf Mustafa Zerrîk. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1439/2018.
- Nemengani, Fadlullah. “Nemengan'dan Haremeyn'e 68 Yıl” (Görüşmecî: Altınoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Kasım 1999).

- <https://www.altinoluk.com.tr/fadlullah-nemenganiden-hatiralar-nemengandan-haremeyne-68-yil.html>
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami. “Bir Bayram Sohbeti”. *Altinoluk* (Erişim 1 Eylül 2024). <https://www.altinoluk.com.tr/bir-bayram-sohbeti.html>
- Safi, Fahreddin Ali, *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât*. Leknev: Matbaa-i Münşi Naval Kışor, 1315/1897.
- Schimmel, Annemarie. *Tasavvuf Notları*. Çeviren Dilara Yabul. İstanbul: Sûfi Kitap, 2018.
- Sert, Abdullah. *İrfan Sohbetleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. “Ramazanoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/442-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Topbaş, Osman Nuri. “Örnek Bir İmân Ehli Olmak”. *Altinoluk*. 20 Kasım 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/ornek-bir-iman-ehli-olmak.html>
- Topbaş, Osman Nuri. *Altın Silsile*. İstanbul: Altinoluk Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. “Ramazanoğlu, Mahmut Sami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Tosun, Necdet. *Altın Silsile*. İstanbul: Eriş Vakfı, 2017.
- Tosun, Necdet. *Mahmud Sami Ramazanoğlu*. Köln: Plural Publications, 2018.
- Turan, İbrahim. “Ehl-i Zikrin Kalbi Böle Olur” (Görüşmecisi: Selman Tan, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme Şubat 2019). <https://www.altinoluk.com.tr/ehl-i-zikrin-kalbi-bole-olur.html>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 2016.
- Vett, Carl. *Kelâmi Dergâhından Hatıralar*. çev. Ethem Cebecioğlu. Ankara: Muradiye Yayınları, 1992.
- Yardımedici, Osman Şevket. “Şam Günleri” (Görüşmecisi: Altinoluk, Görüşme Transkripsiyonu, Şubat 2003). <https://www.altinoluk.com.tr/sam-gunleri.html>
- Yatman, Tahsin. “Sami Efendi ile Buluşma Yolunda”. *Altinoluk*. Erişim 11 Aralık 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/sami-efendi-ile-bulusma-yolunda.html>
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Ramazanoğlu Mahmûd Sâmi Efendi”. *Altinoluk*. Erişim 26 Kasım 2023. <https://www.altinoluk.com.tr/ramazanoglu-mahmud-sami-efendi--kuddise-sirruh--16820.html>
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Altın Silsile*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.